

Tıp Tarihimizden Portreler: Dr. Reşat Rıza (Kor) (1877-1941)

Portraits from Our Medical History: Dr. Reşat Rıza (Kor) (1877-1941)

Yağız Fatih Nazlier¹(ID), Pervin Özelçi²(ID), Rüya Kılıç³(ID), Ateş Kara⁴(ID)

¹ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye

² Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı, Türkiye Aşı Enstitüsü, Ankara, Türkiye

³ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

⁴ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Makale atfı: Nazlier YF, Özelçi P, Kılıç R, Kara A. Tıp tarihimizden portreler: Dr. Reşat Rıza (Kor) (1877-1941). J Pediatr Inf 2023;17(2):209-215.

*Bu makale TÜSEB/Türkiye Aşı Enstitüsü tarafından desteklenen "Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Aşı ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi ve Kaynak Dokümanlarının Oluşturulması" projesi kapsamında hazırlanmıştır. Proje No: 2022ARGE02-28235.

*"O çok yüksek bir âlim, nezih ve necip bir şahsiyet idi.
Kıymeti lüzumu kadar takdir edilmemiştir."¹*

Yakın Çağ Türk tıp tarihinin önemli isimlerinden birisi olan Dr. Reşat Rıza (Kor) 1877 yılında Yeşilköy/İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Şekil 1). Münevver bir aile ortamında büyüyen Reşat Rıza'nın babası, Mekteb-i Tıbbiye-i İdadî resim muallimi Kaymakam (Yarbay) Ali Rıza Bey'dir. İlk ve orta tahsilini Yusuf Paşa Mekteb-i Osmani, Cerrahpaşa İbdai Mektebi ve Medine-i Münevvere Rüştiye Mektebinde başarıyla tamamlayan Reşat Rıza Bey, bu başarısını Kuleli Askeri İdadisi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyede devam ettirmiştir (2-4).

Tıbbiyedeki eğitimi sürecinde sınıf çavuşu olmuş ve başarıyla hocalarının dikkatini çekmeyi başarmıştır.³ 1899 yılında Askeri Tıbbiyeden Kolağası (Yüzbaşı) rütbesiyle mezun olan Dr. Reşat Rıza Bey, Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastanesinde zorunlu stajını tamamlamasının ardından Prof. Dr. F. B.

Şekil 1. Dr. Reşat Rıza (Kor) (1877-1941).²

¹ Dr. Reşat Rıza Bey'in en yakın dostlarından birisi olan Dr. Haydar İbrahim Aydar'ın Poliklinik dergisindeki yazısından (1).

² Fotoğraf için bkz. (4).

³ Derslerinde başarılı olan ve hocalarının takdirini kazanan kişiler sınıf çavuşu (sınıf temsilcisi) olarak seçilirlerdi. Sınıf çavuşları, aynı zamanda sınıfın dahil olduğu herhangi bir olayda sorumlu tutulurlardı.

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Yağız Fatih Nazlier

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi,
Ankara-Türkiye

E-mail: yf.nazlier@gmail.com

Geliş Tarihi: 02.08.2023

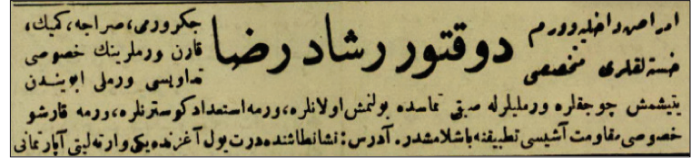
Kabul Tarihi: 18.08.2023

Çevrimiçi Yayın Tarihi: 08.09.2023

Georg Decyke'nin yanında asistan olarak çalışmaya başlamıştır. Dr. Reşat Rıza Bey, Prof. Dr. Deycke'nin yanında geçirdiği altı yıl boyunca; klinik bakteriyoloji, teşrih-i marazi (patolojik anatomi), röntgen, fizyoloji kimyası ve deri hastalıkları gibi alanlarda kendisini yetiştirmiş ve hocalarının takdirini kazanmıştır (4,7,8).⁴

1907'de ihtisasını arttırmak için Berlin'deki Robert Koch Enstitüsüne giden Dr. Reşat Rıza Bey, Dr. August von Wassermann (1866-1925)'in nezaretinde bir yıl boyunca frengi serolojisi üzerine çalışmalar gerçekleştirmiş, ardından İstanbul'a geri dönerek ülkemizde Wasserman testini uygulayan ilk kişi olmuştur (4).⁵ Memlekete dönmelerinin ardından Gümrük Laboratuvarının bakteriyoloji kısmında şef olarak çalışmaya başlayan Dr. Reşat Rıza Bey, kısa süre içerisinde serkimyager (başkimyager) ünvanına kadar yükselmiştir. 1908'de askeri ve sivil tıp okulları Haydarpaşa'da birleşerek Darülfünun'a bağlı bir tıp fakültesi şeklini almasıyla birlikte, Dr. Reşat Rıza Bey bakteriyoloji muallim muavini olarak görev yapmaya başlamıştır. Bu süreç içerisinde Bakteriyoloji ve Emraz-ı İntaniye Müessesesinin kuruculuğunu üstlenerek frengi, tüberküloz, kolera, tifo, tifüs ve dizanteri başta olmak üzere çeşitli hastalıkların teşhis ve tedavisi üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir (2,3,13).⁶

1912'de Balkan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Dr. Reşat Rıza Bey ihtiyat subayı (yedek subay) olarak bugün Yunanistan sınırlarında yer alan Yanya'ya sevk edilmiştir. Balkan Harbi sırasında Yanya Kalesi sertabibi (başhekim) Süleyman Numan Paşa'nın yanında hasta ve yaralı askerlerin tedavisinde görev alan Dr. Reşat Rıza Bey'in Yanya'nın kaybedilmesiyle birlikte (1913) cephedeki görevi sona ermiştir (4,7,14).⁷ Dr. Reşat Rıza Bey İstanbul'a döndüğünde Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Hıfzıssıhha Şubesi Müdürlüğüne atanmış ve 1915'e kadar görevi süresince salgın hastalıklarla mücadele için birçok nizamnamenin (tüzük) altyapısını oluşturmuştur.⁸ Ardından Bezmîâ-

Şekil 2. 28 Mayıs 1922 tarihli Akşam gazetesinde Dr. Reşat Rıza Bey'in muayenehanesiyle ilgili tanıtım yazısı (E.T. 02.07.2023).¹⁰

lem Gureba-yı Müslimin Hastanesi İntani Hastalıklar (Mikropulu Hastalıklar) Şubesi Şefliğine atanan Dr. Reşat Rıza Bey, bu görevini 1918 yılına kadar devam ettirmiş ve daha sonra istifa ederek serbest hekimlik yapmaya başlamıştır (8).⁹ Hayatının sonuna kadar emraz-ı dahiliye (iç hastalıkları) ve bilhassa verem tedavisi üzerine çalışmalarına devam eden Dr. Reşat Rıza Bey'in özel muayenehanesine dair ilanlarına, dönemin gazetelerinde rastlayabiliyoruz (Şekil 2).

Ayrıca Dr. Reşat Rıza Bey dönemin diğer ünlü hekimleri gibi tıbbi gelişmelerden haberdar olmak ve yeni teknikleri öğrenmek için sık sık Avrupa'ya seyahat ettiği bilinmektedir. Seyahatlerinden geri döndüğü zaman da hastalarına haber vermek için de gazetelere ilan verdiği görülmektedir (20).

Dr. Reşat Rıza Bey'in hastalarına karşı bakış açısı da gazetelerdeki ilanları kadar dikkat çekicidir. Dönemin ünlü gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın, Dr. Reşat Rıza Bey'in hasta-doktor ilişkisini şu satırlarla açıklamaktadır: "Bütün hastaları kendisinin dostu idi. Ona sarsılmaz bir ümit ve emniyet ile bağlanmışlardı. Hastaları ile sadece yabancı bir doktor gibi meşgul olmaz, onlara samimi bir alaka ve şefkat ile kalbinden verir ve mukabilinde de derin bir merbutiyet ve minnettarlık alırdı." (21).

Dr. Reşat Rıza Bey aynı zamanda Osmanlı Seririyyât Mecmuası, Sıhhiye Mecmuası, Medizinische Klinik ve Deutsche Medizinische Wochenschrift başta olmak üzere ulusal ve ulus-

⁴ Prof. Dr. Franz B. Georg Dycke (1865-1938): 1898'de Osmanlı hükümetinin davetlisi olarak İstanbul'a gelen Dr. Dycke, 1907 yılına kadar Gülhane'de mikrobiyoloji başta olmak üzere dahiliye ve cildiye kliniklerinde hizmet vermiştir. Ayrıca 1904-1907 yılları arasında Gülhane Hastane ve Tatbikat Mektebi ve Seririyyât Hastanesinde müdürlük yapmıştır (5). Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyyât Hastanesi 30 Aralık 1898'de Dr. Robert Rieder ve Dr. Franz B. Georg Dycke öncülüğünde kurulmuştur (6). Ayrıca Dr. Elhac Rıza Tahsin kitabında Dr. Reşat Rıza Bey için şu ifadeler geçmektedir: "Tababet-i Osmaniyenin (Osmanlı Tıbbının) âtisi (geleceği) için büyük hizmetler beklenen güzide etıbbamızdandır (hekimlerimizdendir.)" (9,10).

⁵ Dr. August von Wassermann (1866-1925): Alman hekim ve bakteriyolog. 1888 yılında Strassburg Üniversitesinden mezun olduktan sonra Robert Koch Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsünde çalışmaya başladı. Kısa süre sonra enstitünün terapötikler ve serum araştırmaları bölümünün başkanı oldu. 1913 yılında Kaiser Wilhelm Enstitüsüne geçti ve orada ölümüne kadar deneysel terapötikler alanının başkanlığını sürdürdü. Kendisini Alman dermatolog Dr. Albert Neisser ile beraber geliştirdikleri Wassermann testi ile tanımaktayız (11).

⁶ Gümrük Laboratuvarı: Gümrüğe gelen ürünler (ilaç ve gıda başta olmak üzere) incelenmekteydi (12). Ayrıca ek bilgi olarak şunu da belirtmeliyiz ki Bakteriyoloji ve Emraz-ı İntaniye Müessesesi, Dr. Reşat Rıza Bey'in açtığı özel bir müessesedir. Bu müessese de bilhassa Robert Koch Enstitüsünde öğrendiklerini uygulama imkanı bulmuştur (4).

⁷ Süleyman Numan Paşa (1868-1925), Gülhane Seririyyât-ı Dahiliye Muallimi, Sıhhiye Dairesi Reisi ve Ordu-yı Hümayun Sıhhiye Müfettişi. Detaylı bilgi için bkz. (15).

⁸ "Emraz-ı Sariye ve İstilaie Nizamnamesi (1330/1914), Tifo Aşısının Lüzum Görülecek Mahallerde Tatbikinin Mecburi Olması Hakkında Kararname (1330/1914) ve Kastamonu Vilayet ve Bolu Sancağı Frengi Mücadele Teşkilat-ı Sıhhiyesi Hakkındaki Nizamname (1331/1915)" Reşat Rıza'nın öncülüğünde hazırlanan bazı nizamnamelerdir (4,9).

⁹ Bezm-i Âlem Gureba-yı Müslimin Hastanesi 12 Mart 1847'de Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından kurulan bir vakıf hastanesidir (16).

¹⁰ "Emraz-ı dahiliye (iç hastalıkları) ve verem hastalıklarına mütehasıs Doktor Reşat Rıza, çiğir veremi, sıraca (boyun lenf bezelerinin tüberkülozu), kemik, karın veremlerinin hususi tedavisi, veremli ebeveynden yetişmiş çocuklara, veremlilerle sabık (önceden) temasta bulunmuş olanlara, vereme istidat (yatkınlık) gösterenlere, vereme karşı hususi mukavemet aşısı tatbikine başlamıştır. Adres: Nişantaşı'nda dört yol ağzında yeni Varteliteli Apartmanı." (17-19).

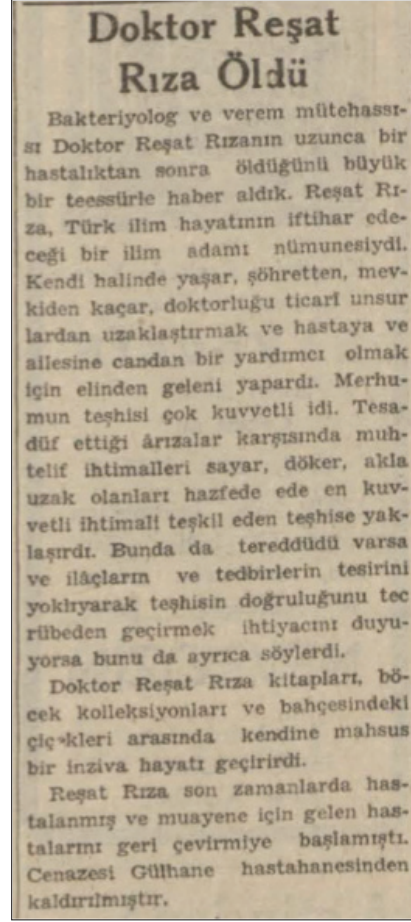
lararası mecmualarda immünoloji ve seroloji ile ilgili Türkçe, Almanca ve Fransızca yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarının içeriğine bakıldığında ise Dr. Reşat Rıza Bey'in dönemin tıp literatürünü çok sıkı bir şekilde takip ettiği anlaşılmaktadır. Bilhassa yazılarının giriş kısmında güncel çalışmaları değerlendirerek kendi çalışmasının farklılıklarını anlatması oldukça dikkat çekicidir (3,47-49,51). Dr. Reşat Rıza Bey akademik yayınlarının yanı sıra Gülhane Müsamerelerinde toplantılara katılmış, halka açık konferanslar vermiş ve hekim arkadaşlarıyla sürekli iletişim halinde fikirlerini paylaşmıştır (23,24).¹¹ Ayrıca Türk Tıp Cemiyetinin en eski üyelerinden olan Dr. Reşat Rıza Bey, idare heyetinde görev almış ve cemiyetin ilerlemesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Bilhassa cemiyetin kütüphanesini tanzim etmiş ve kitapların fihristini bizzat kendisi hazırlamıştır (3,7).¹²

Tifo, tifüs, verem, dizanteri, lepra ve frengi başta olmak üzere yaptığı çalışmalarla savaşta ve barışta birçok insanımızın hayatını kurtararak Türk tıp tarihinde önemli bir yer edinen Dr. Reşat Rıza Bey, 1941 yılında ilerleyen diyabeti nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Şekil 3) (21).

Dr. Reşat Rıza Bey'in Çalışmaları

Dr. Reşat Rıza Bey'in 1911 yılından itibaren Türk ordusunda kullanılmak üzere tifo, kolera ve dizanteri aşılarının hazırlanmasında katkılarının bulunduğu bilinmektedir. Bu üç aşığı hazırlama süreci bilhassa 1911'de Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastanesi Müdürü Dr. Wieting Paşa (1868-1922)'nin etkisiyle gerçekleşmiştir. Dr. Mustafa Hilmi (Sagun) Bey ile birlikte daha az bakteri sayısına sahip olan tifo aşısı, ölü kolera aşısı ve dokuz çeşit paradizanteri basili içeren dizanteri aşılarını hazırlayan Dr. Reşat Rıza Bey, ordunun salgın hastalıklara karşısında direncini korumasında önemli bir rol üstlenmiştir (3,4).¹³

Dr. Reşat Rıza Bey'i tıp tarihimizde unutulmaz kılan asıl unsur 1914 yılında dünyada ilk defa tifüs aşısını üreten kişi olma-

Şekil 3. 23 Mart 1941 tarihli Vatan gazetesinde yer alan Dr. Reşat Rıza Bey'in ölüm haberi (27) (E.T. 02.07.2023).

sıdır. Kendisi tifüse neden olan *Riketsiya*'yı bulmuş, defterlerine çizmiş ve aşının nasıl hazırlanacağını tarif etmiştir (7,28,47). Bu bağlamda hazırladığı tifüs aşısını ilk olarak kendisi üzerinde denemiş ve ardından Dr. Musa Kazım'a uygulamıştır.¹⁴ Bilhassa

¹¹ Osmanlı Seririyât Mecmuası (1910-1914): Genel tıp konularını içeren bu derginin yayın hayatı kısa olsa da dönemin ünlü hekimlerinden Dr. Süleyman Numan, Dr. Abdulkadir Noyan, Dr. Tevfik Sağlam, Dr. Hulusi Behçet ve Server Kamil Tokgöz'ün yazıları bulunmaktadır (22). Gülhane müsamereleri ise 1908 yılında Gülhane'de yapılmaya başlayan tıbbi toplantılardır. Bu toplantılar belirli aralıklarla uzun süre devam etmiştir.

¹² Ayrıca 1856 yılında Cemiyet-i Tibbiye-i Şahane adıyla kurulan tıp cemiyetinin adı 1925'te Türk Tıp Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. Oldukça yoğun çabalarla oluşturulan kütüphanesi ise günümüze ulaşamamıştır (25).

¹³ Prof. Dr. Julius Wieting Paşa (1868-1922): 1902'de Osmanlı hükümetinin davetlisi olarak tıp eğitimini organize etmek için İstanbul'a gelen Dr. Julius Wieting, Dr. Deycke'den sonra 1914'e kadar Gülhane Hastane ve Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastanesinde müdürlük görevini yürütmüştür. Bu sırada Gülhane Müsameresi-i Tibbiyesi adı altında ilmi toplantılar gerçekleştirmiş ve cerrahi alanında çalışmalar yürütmüştür (5). Dr. Mustafa Hilmi (Sagun) (1880-1967): 1880 yılında Midilli'nin Sarlıca kasabasında doğmuş, 1905 yılında tabip yüzbaşı olarak tıp fakültesinden mezun olmuş ve ardından dört yıl boyunca Gülhane Hastane ve Tatbikat Mektebi ve Seririyatında görev almıştır. 1910 yılında Gülhane Hastanesi Dahiliye ve Mikroskopi Muallim Muavinliğine atanmış, kısa bir süre sonra bakteriyoloji şefliğine yükselmiştir. Tifo, kolera, tifüs, dizanteri ve veba aşıları üzerine çalışma fırsatı bulmuş ve Dr. Reşat Rıza ile aşı çalışmaları yürütmüştür. 1921'de askerlikten istifa ettikten sonra 1922'de ihtisasını arttırmak amacıyla Paris Pasteur Enstitüsüne gönderilmiştir. Memleketine döndükten sonra Ankara Bakteriyolojihanesi Müdürlüğüne atanmış daha sonra ise 1932-1935 yılları arasında Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsünün ilk müdürü olmuştur. Müdürlük yaptığı sırada enstitü dahilinde ilk defa B.C.G. aşı laboratuvarını kurmuş ve semple-tıp kuduz aşısını ilk hazırlayan kişi olmuştur (26).

¹⁴ Dr. Musa Kazım (1882-1939): 1882 yılında Ankara'nın Kalecik kazasında dünyaya gelmiştir. 1905 yılında Askeri Tıbbiyeden tabip yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Gülhane Hastane ve Tatbikat Mektebi ve Seririyatında stajını tamamlamıştır. Stajının ardından ise ihtisasını tamamlamak üzere Viyana'ya gönderilmiştir. Üç yıl boyunca Von Moorden Kliniğinde çalışan Dr. Musa Kazım Bey, ülkeye tekrar dönmüş ve bir süre Tuzla Tahaffuzhanesinde hekim olarak görev almıştır. 1911'de Yemen'e tayin edilmiş, iki sene orada hizmet verdikten sonra İstanbul'a geri dönmüş ve askerlikten istifa etmiştir. Daha sonra bir süre Sıhhat Meclisinde aza olarak görev almış ve ardından Gureba Hastanesi Dahiliye Mütahassıslığı kadrosuna tayin edilmiştir. 1923 yılında bu görevinden istifa ederek vefatına kadar Büyükkada'daki sanatoryumun kurulması ve geliştirilmesi için çaba göstermiştir (3).

ordu içerisinde etkili olan tifüsün kısa sürede önüne geçmek için aşığı ilk olarak kendisi üzerinde uygulaması büyük bir fedakarlığın da göstergesidir (47). Dr. Reşat Rıza Bey'in tifüs aşısı üzerine yaptığı çalışmalar diğer meslektaşları arasında da itibar görmüş, bilhassa cepheye bulaşıcı hastalıklarla mücadele edecek olan Dr. Tevfik (Sağlam), Dr. Abdülkadir (Noyan) ve Bakteriolog Server Kamil (Tokgöz) görev bölgelerine intikal etmeden önce Dr. Reşat Rıza Bey'i ziyaret ederek tifüs aşısı hakkında bilgi edinmişlerdir (29,31,50).¹⁵

Dr. Reşat Rıza Bey'in hazırladığı tifüs aşısını geniş kapsamda uygulayan ilk kişi ise III. Ordu (Kafkas Cephesi) Sıhhiye Reisi Dr. Tevfik (Sağlam) Bey (1882-1963)'dir. Dr. Tevfik (Sağlam) Bey, III. Ordu'ya gitmeden kısa bir süre önce Dr. Reşat Rıza Bey'i ziyaret ederek aşı hakkında bilgi almış, 28 Mart 1915'te ilk tifüs aşısını hazırlayarak beşi hekim olmak üzere dokuz subayı aşılamıştır (29).¹⁶

"İlk lekeli tifo (tifüs) aşısını 28 Mart 1915'te Hasankale'de (Pasinler) bizzat hazırladım ve kendi arzuları ile beşi hekim olmak üzere dokuz subaya aşıladım. Bilahare arkadaşlarım tarafından Erzurum'da 510, Bayburt'ta 130, Sivas'ta 156 ki, cem'an (toplam) 805 kişiye yapıldı. Bunların içinde aşığı atfedilebilecek bir sırayet vak'ası olmamıştır. Bilahare gerek 3. Ordu'da ve gerek sonra İstiklal Harbi'nde yapılan tatbikatta aşının zararsızlığını ispat etmiştir." (29). Yine Dr. Tevfik (Sağlam) Bey'in aktardığına göre aşı hiçbir olumsuz reaksiyon göstermemiş ve dolayısıyla aşının zararsızlığını tespit edip III. Ordu'ya da bu aşığı uygulamıştır (29).

VI. Ordu (Irak Cephesi) hıfzıssıhha müşaviri olan Dr. Abdülkadir (Noyan) Bey (1886-1977)'de aynı şekilde Dr. Reşat Rıza Bey'i ziyaret ederek aşı hakkında gerekli bilgileri almış ve 25 Aralık 1915'te VI. Ordu'daki görevine intikal etmiştir (31). Aşının hazırlanmasıyla ilgili Dr. Reşat Rıza Bey'den aldığı bilgileri hatıratında şu şekilde açıklamıştır: "İntanın (mikrobun) bir kan

intanı olduğu dikkate alınarak hastalardan yüksek ateşli devirde kan alıp defibrine edilerek 60 santigrat derecede bir saat hamam-ı maride (benmari) tutulursa kan içindeki mikroplar telef olur ve bu antijenden bir aşı olarak istifade edilir. Bu tarzda hazırlanan kandan deri altına yahut adefe içine 7-8 santimetreküp şırınga olunursa vücut tifüse karşı muafiyet kazanır." (31).¹⁷

Dr. Abdülkadir (Noyan) Bey, Dr. Reşat Rıza Bey'in ince zekası ile tasavvur ettiği bir aşı olarak tanımladığı tifüs aşısını Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere, cepheye sağlık personeli ve askerlere uygulamıştır. Hatıratında bu aşığı sadece Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz'a ve onun özel hekimi Dr. Oberndörfer'e yapamadığını çünkü Dr. Oberndörfer'in bu aşığı inanmadığı belirtmiştir (31). Kısa bir süre sonra Dr. Oberndörfer ve Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz'un tifüsten dolayı hayatlarını kaybetmelerini Dr. Abdülkadir Bey'in hatıralarında şu cümlelerle görmekteyiz: "Tifüs aşısı ile aşılanmamak suçu kendisine ait değildi (Colmar Freiherr von der Goltz'dan bahsediyor). Doktoru razı olmamıştı (Dr. Oberndörfer). Türk'e inanmayan, Türk'ün çalışmasına kıymet veremeyen kendi değil, Türkleri tanımamış olan tabibi idi. Bu ne garip tabiat cilvesidir ki evvelâ aşığı inanmayan doktoru cezalandırdı."¹⁸

Tifüs aşının farklı bir versiyonu ise Dr. Hamdi Suat (Aknar) Bey (1873-1936) tarafından 25 Nisan 1915'te Erzincan'da kullanılmıştır.¹⁹ Dr. Hamdi Suat (Aknar) Bey, hastalığın en şiddetli devresinde aldığı kanı 60 °C'de ısıtmak yerine 24-48 saat boyunca -16 °C soğukta bekletmiştir. Bu süreçte birinci gün 1 mL, dördüncü gün 2 mL ve yedinci gün 3 mL şeklinde aşılama yapmıştır. Bu yöntemi öncelikle kendisinde deneyen Dr. Hamdi Suat (Aknar) Bey, başarılı olduktan sonra askerlere de uygulamış ve iyi neticeler almıştır (29,34,35). Fakat aynı olumlu neticeleri tifüs aşısı uygulayıcılarından olan Dr. Hamit Osman (Olçay) Bey için söylememiz mümkün değildir.²⁰ Dr. Hamit Osman Bey Mart-Nisan 1915'te farklı bir yöntem olarak tifüse

¹⁵ Dr. Server Kamil (Tokgöz) (1881-1943): 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1902'de Mülkiye (Sivil) Tıbbiyeden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından bakterioloji alanında ihtisas yapmak üzere Paris'e gitmiştir. İstanbul'a geri döndüğünde öncelikle bakterioloji muallimi ardından tıp fakültesi bakterioloji şefi olmuştur. 1942'de Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürlüğüne atanmış ve 1943'te Ankara'da hayatını kaybetmiştir (3).

¹⁶ Gen. Ord. Prof. Dr. Tevfik Sağlam (1882-1963): Gülhane'de iç hastalıkları muallimi, Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı'nda aktif olarak görev almıştır. Detaylı bilgi için bkz. (30).

¹⁷ Tüm. Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan (1886-1977): Gülhane'de askeri hıfzıssıhha muallimi (32).

¹⁸ Feldmareşal Colmar Freiherr von der Goltz (1843-1916): Alman Feldmareşal, Birinci Dünya Harbi'nde VI. Ordu Komutanı. 1883-1896 ve 1914-1916 yılları arasında Osmanlı Ordusu'nda görev almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. (33).

¹⁹ Dr. Hamdi Suat (Aknar) (1873-1936): 1873 yılında Harput'ta dünyaya gelen Hamdi Suat Bey, 1889 yılında Askeri Tıbbiyeden kolağası rütbesiyle mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından bir yıllık zorunlu stajını Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastanesinde tamamlamış ve ihtisas yapmak için Almanya'ya gönderilmiştir. Kiel, Leipzig, Würtburg, Kölbicher, Stohr, Rinafleisch, Fraenckel ve Marchand Enstitülerinde ihtisasını tamamladıktan sonra İstanbul'a geri dönen Dr. Hamdi Suat Bey, Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastanesi Anatomi Patoloji Hocalığına tayin edilmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında Erzurum'da görev yapmış ve Dr. Reşat Rıza'dan ilham alarak farklı bir yöntemle hazırladığı tifüs aşısını başarıyla uygulamıştır (3).

²⁰ Dr. Hamit Osman (Olçay) (1892-?): 1892 yılında İstanbul'da doğan Hamit Osman Bey, 1913 yılında Askeri Tıbbiyeden mezun olmuş ve ardından Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastanesinde bir yıllık zorunlu stajını yaptıktan sonra aynı hastanenin dahiliye ve bakterioloji şubesine asistan olarak atanmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında Erzincan Menzil Hastanesinde bakteriolog olarak görev yapmış ve hazırladığı tifüs aşısı sonucunda birçok insanın hayatını kaybetmesi sonucu emekli edilmiştir. Ardından 1921 yılında çocuk hastalıkları üzerine ihtisas yapmak üzere Almanya'ya gitmiştir. Hamburg ve Ependorf hastanelerinde çalıştıktan sonra 1923 yılında ülkeye geri dönmüştür. Çocuk hastalıkları üzerine yazıları bulunan Dr. Hamdi Suat Bey, Himaye-i Etfal Reisliği ve Hilal-i Ahmer İkinci Reisliği görevlerini de üstlenmiştir (3).

yakalanmış hastalardan belirli aralıklarla (hastalığın başlangıcı, en ağır dönemi ve iyileşme dönemi) aldığı ve inaktive etmediği kanlarla aşılama yapmıştır. Bu yöntemle 304 kişiyi aşılamanın Dr. Hamit Osman (Olçay) Bey, raporunda 114 kişinin sağlığını kaldığını 190 kişinin ise tifüse yakalandığını belirtmiştir. Dr. Hamdi Suat (Aknar) Bey ise Dr. Hamit Osman (Olçay)'ın yaptığı aşılama sonucunda 49 kişinin hayatını kaybettiğini bildirmiştir. Bunun ardından Dr. Hamit Osman Bey görevden alınmış ve akıl hastalığı nedeniyle bir buçuk yıl boyunca tedavi görmüştür (35).²¹

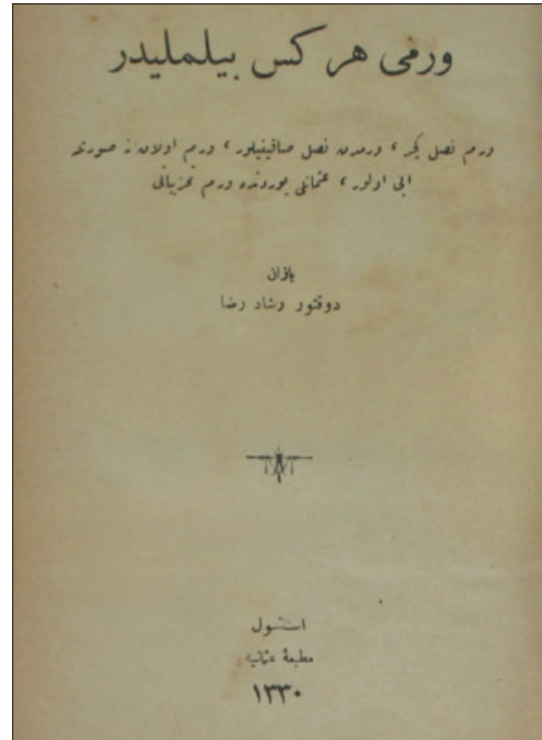
Dr. Tevfik (Sağlam), Dr. Abdülkadir (Noyan) ve Dr. Hamdi Suat (Aknar) başta olmak üzere birçok askeri hekim tarafından uygulanan tifüs aşısıyla ilgili konuşmalar ve raporların 1918 yılında Askeri Sıhhiye Dergisi'nde yayımlanmasıyla beraber tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bilhassa III. Ordu'da görev almış olan Dr. Yüzbaşı Haydar Cemal Bey, tifüs aşısında Ermeni muhacirlerin denek olarak kullanıldıklarını ve yüzlerce kişinin öldüğünü iddia etmiştir. İstanbul'un işgal altında bulunduğu yıllarda böyle bir tartışma çıkması oldukça "olağan" karşılanmış ve Harbiye Nezareti olay hakkında soruşturma açmıştır. Bunun üzerine 31 Aralık 1918'de Dr. Tevfik (Sağlam) Bey ve Dr. Hamdi Suat Bey'den uyguladıkları tifüs aşısı ile ilgili olarak bilgi vermeleri istenmiştir (36).

Dr. Tevfik (Sağlam) Bey, savaş sırasında III. Ordu'da sıhhiye reisi olduğunu ve bu süreçte tehciye tabi Ermenilere aşı yapılmadığını belirtmiş. Kendisinin aşısı ilk defa Dr. Selahaddin, Dr. Haydar, Dr. İhsan ve Tevfik Bey'e uyguladığını, Bakteriolog Abdülhalim Asım Bey tarafından Hasankale (Pasinler)'de, Bakteriolog Alaeddin Bey tarafından ise Bayburt'ta uyguladığını belirtmiştir. Ayrıca anatomi-patoloji uzmanı olan Dr. Hamdi Suat Bey'in Erzincan'daki aşılama faaliyetlerinin doğru olduğunu ve Dr. Haydar Cemal Bey'in ifadelerinin gerçek dışı olduğunu beyan etmiştir (36). Dr. Hamdi Suat Bey ise 1915 yılı Ağustos ayının sonlarında Erzincan'da tifüse karşı aşı hazırladığını ve bu yöntemle ilk olarak kendisini daha sonra Bakteriolog Server Kamil, Op. Fazıl, Dr. Hayri, Dr. Edip, Dr. Abidin ve Vali Tahsin Bey'i aşıladığını belirterek, Ermeni tehcirinde hiçbir Ermeni'ye aşı yapılmadığını da sözlerine eklemiştir. Dr. Tevfik Sağlam Bey, Dr. Hamdi Suat Bey, Dr. Haydar Cemal Bey, Dr. Rafet Bey, Salahaddin Bey ve iki Ermeni doktordan alınan ifadeler ve verilen raporlar Meclis-i Âli-i Sıhhi tarafından oluşturulan komisyon (Dr. Reşad Rıza, Dr. Bakteriolog Refik (Güran), Dr. Akil Muhtar, Dr. Vasfi, Dr. Ömer Fuad, Dr. Zeki ve Dr. Neşet Ömer Bey) tarafından değerlendirilmiştir. 5 Haziran 1919'da komisyon tarafından kaleme alınan rapor, Meclis-i Âli-i Sıhhi tarafından onaylanmış ve bu durum ayrıca itilaf kuvvetleri tarafından

da incelenerek herhangi bir suç unsuru bulunmadığına karar verilmiştir (34,36).

Dr. Reşat Rıza Bey'in üzerinde çalıştığı bir başka konu ise milletleri yıpratıcı en dehşetli hastalıklardan birisi olarak tanımladığı veremdir (37,38). 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'nın nüfusu Avrupa devletlerine göre oldukça düşük bir seviyede kalmıştı.²² Uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklarla beraber ölüm oranları yükselirken, evlilik ve doğum oranları düşmesi nüfus sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur (41). Gülhane'de ve daha sonra özel muayenehanesinde tüberkülinle veremin tedavisi üzerine çalışmalar yürüten Dr. Reşat Rıza Bey, bilgi ve tecrübesiyle veremle mücadelede önemli bir rol almıştır.

Halkın vereme karşı bilinçlenmesini bir görev olarak benimseyen Dr. Reşat Rıza Bey, halka açık konferanslar vermiş; ayrıca konuyla ilgili eserler kaleme almıştır (23,37,42-46). Dr. Reşat Rıza Bey, bilhassa "Veremi Herkes Bilmelidir" adlı eserinde verem hastalığını teşhisinden tedavisine kadar en basit şekilde anlatmaya çalışmıştır (Şekil 4). Örneğin, veremin semptomlarının herkes tarafından bilinmesi gerektiğini ve bunların başlıca dermansızlık, renk solgunluğu, göğüste ağrılar, sızılar ve batmalar olduğunu belirterek erken teşhisin önemini vurgulamıştır (37).

Şekil 4. Dr. Reşat Rıza Bey'in "Veremi Herkes Bilmelidir" (1914) adlı eseri (37).

²¹ Dr. Hamit Osman'ın durumuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. (34).

²² 1914 yılı nüfus istatistiğine göre Osmanlı nüfusu 18.520.016 iken aynı yıllarda Avrupa nüfusu 420.000.000'a ulaşmıştı (39,40).

Ayrıca tedavi konusunda da halkın bilinçlenmesini temel unsur olarak gören Dr. Reşat Rıza Bey'in şu cümleleri oldukça çarpıcıdır: "Veremlileri hanesinde tedavi etmek hususunda hastanın tedavisine tahsis olunan tabiple, hastanın etrafındaki ailesinin ve bizzat hastanın akıl ve fenne muti (uyan) olmasıyla cahil olmamasının, lakayt bulunmamasının netice-i tedavi üzerinde pek büyük bir tesiri vardır. Eğer hastalar söz dinlemez, sabırsız, muannit (inatçı) ilaç meraklısı ise bunları sanatoryumların inzibatı (düzen) altına sokmaktan başka çare kalmaz." (37). Son olarak verem tedavisinde sadece hekimlere danışılması gerektiğini ama halkın tedavi için genellikle hekimlikle alakası olmayan kişilere başvurduğunu tespit eden Dr. Reşat Rıza Bey, bu durumun oldukça sakıncalı olduğunu belirterek kitabına şu cümlelerle son verir: "Muktedir (bilgili, bilinçli) isen bu kitaptan birkaç tane alarak ahabplarına, dostlarına hediye et. Onlara her şeyden kıymetli olan afiyet ve sıhhat bahşetmiş olursun." (37).

Sonuç olarak Dr. Reşat Rıza (Kor) Bey, tıp tarihimizde pek fazla tanınmayan ama oldukça önemli çalışmalarla tarihe geçmiş bir hekimimizdir. Dr. Mustafa Hilmi (Sagun) Bey'le beraber hazırladıkları tifo, kolera ve dizanteri aşılarının yanı sıra, dünyada ilk olan tifüs aşısı sayesinde Doğu Cephesi başta olmak üzere I. Dünya Savaşı'nda ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda salgın hastalıklardan kaynaklanan kayıpların azalmasını sağlamıştır. Tifüs aşısının geliştirilmesi sürecinde büyük fedakarlıklar yapan Dr. Reşat Rıza Bey'in aşı üzerinde uzun yıllar çalışması ve ilk olarak kendisi üzerinde denemesi bu hususta verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Ayrıca Dr. Reşat Rıza Bey'in yaptığı çalışmalarla tifo ve tifüs aşılarının üretilmesinde bir belirleyici olması kendisini tıp tarihimizde oldukça önemli bir noktaya taşımıştır. Elde ettiği bilgi ve birikimi ulusal ve uluslararası mecmualarda yayımlayarak meslektaşları arasında da itibar görmüştür. Bilhassa cephede salgın hastalıklarla mücadele edecek hekimlerin görev yerlerine intikal etmeden önce Dr. Reşat Rıza Bey'i ziyaret ederek kendisinden fikir almaları bunun bir göstergesidir. Bilgi ve tecrübesiyle alanında oldukça itibar sahibi olan Dr. Reşat Rıza Bey (kaleme aldığı birçok dilekçeye rağmen)'in Haydarpaşa Tıp Fakültesi kadrosuna dahil edilmemesi ise oldukça dikkat çekicidir. Son olarak Dr. Reşat Rıza Bey'in, kolera, dizanteri, tifo ve tifüs gibi salgın hastalıkların yanı sıra bilhassa Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde etkisini daha fazla hissettiren verem hastalığının tedavisinde ve halkın bu hastalığa karşı bilinçlendirilmesinde önemli bir mücadele verdiği söylememiz mümkündür.

Kaynaklar

1. Aydar Hİ. Dr. Reşat Rıza Kor. Poliklinik 1941;8(94):343.
2. Unat EK. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakterioloji ve Viroloji. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, 1970.
3. Erden F. Türk Hekimleri Biyografisi. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1948.
4. Unat EK. Ölümünün 50. yılında Dr. Reşat Rıza Kor. Tıp Tarihi Araştırmaları 1993;5:213-23.
5. Terzioğlu A. Türkiye'de Görev Yapmış Olan Alman Asıllı Tıp ve Deneysel Bilim Dallarındaki Profesörlerin Biyografileri. Arslan Terzioğlu (ed.). Türk-Alman Tıbbî İlişkileri Sempozyum Bildirileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981:131-216.
6. Ataç A. Gülhane Askeri Tıp Akademisinin Kuruluşu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1996.
7. Ünver AS. Dr. Reşad Rıza'nın Hayatı ve Mikrobiyolojideki Çalışmaları Hakkında. Zekâi Muammer Tunçman (ed.). XII. Türk Mikrobiyoloji Kongresi 7-10 Eylül 1966. İstanbul: Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Yayınları, 1968:183-9.
8. Ayberk NF. Merhum Dr. Reşat Rıza Kor 1877-1941. Poliklinik 1941;8(94):345-6.
9. Elhaç Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tibbiye). c.2. İstanbul: Özel Yayınlar, 1991.
10. Sabah Gazetesi, 27 Kasım 1899.
11. Haas LF. August von Wassermann (1866-1925). J Neurol Neurosurg Psychiatry 2003;74(8):1104. <https://doi.org/10.1136/jnnp.74.8.1104>
12. Gözel-Durmuş O. Osmanlı'da gıda güvenliği: Halk sağlığı ve uluslararası ticaret kısılcığında mahlût zeytinyağları meselesi. Osmanlı Araştırmaları 2019;LIV:277-305. <https://doi.org/10.18589/oa.632435>
13. Sarı N. Mekteb-i Tibbiyye, TDVİA, c.29. 2004:2-5.
14. Sağlam T. Hoca, Hekim ve İlim Adamı: Süleyman Numan. Tevfik Sağlam (ed.). Süleyman Numan, İstanbul: Yayınevi Bilinmiyor, 1935:6-30.
15. As E. Birinci Dünya Savaşı'nın Sıhhiye Dairesi Reisi ve Ordu Sıhhiye Müfettişi-i Umumisi Süleyman Numan Paşa (1868-1925)'nin hayatı ve askerî faaliyetleri. Uluslar Avrasya Sos Bilim Derg 2015;6(21):105-20.
16. Yıldırım N. Gureba Hastanesi'nden Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi'ne. İstanbul: Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, 2013.
17. Akşam Gazetesi, 28 Mayıs 1922.
18. Unat EK, İhsanoğlu E, Vural S, Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
19. Şemsettin Sami. Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2014.
20. Tanin Gazetesi. 11 Kasım 1924.
21. Yalçın HC. Doktor Reşat Rıza. Poliklinik 1941;8(94):344-5.
22. Dinç G. Arap harfleri ile türkçe basılmış tıbbi süreli yayınlar üzerine bir inceleme I. Tıp Tarihi Araştırmaları 1990;4:16-40.
23. Cumhuriyet Gazetesi. 30 Eylül 1931.
24. Milliyet Gazetesi. 18 Ekim 1931.
25. Topçu İ. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk bilimsel tıp cemiyetleri. Düzce Univ Sos Bilim Enst Derg 2019;9(3):132-40.
26. Tuna İ. Doktor Mustafa Hilmi Sagun'u kaybettik. Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi 1967;XXVII (2-3):133-5.
27. Vatan Gazetesi. 23 Mart 1941.
28. Unat EK. Osmanlı İmparatorluğu'nda insanın bulaşıcı hastalıklarına karşı yapılan koruyucu aşilar. Dirim 1978;53(11-12):366-9.
29. Sağlam T. Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet. İstanbul: Askeri Matbaa, 1941.
30. Sağlam T. Nasıl Okudum (Haz. Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil). İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.
31. Noyan A. Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım. Ankara: Son Havadis Matbaası, 1956.
32. Frik F. Gülhane Askeri Tıp Akademisi ve hocalarım. Dirim 1979;54(1-2):48-55.

33. Çalık R. Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve bazı görüşleri). *Atatürk Araştırma Dergisi* 1996;12(36):765-815.
34. Karatepe M. I. Dünya Savaşı yıllarında tifüs aşısının uygulanmasında türk hekimlerinin rolü. *Mikrobiyol Bul* 2008;42(2):301-13.
35. Unat EK. Birinci Dünya Harbinde Türk ordusunda tifüs savaşı. *Cerrah-paşa Tıp Fak Derg* 1989;20(2);255-63.
36. Özbay K. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, c.1. İstanbul: Yörük Basımevi, 1976.
37. Reşat Rıza. Veremi Herkes Bilmelidir. İstanbul: Matbaa-i Osmani, 1330/1914.
38. Tevfik İsmail. Müzmin akciğer vereminin tasnifi hakkında. *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası* 1927;9(10);612-22.
39. Karpat K. Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985.
40. Lindemann M. Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum (Çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013.
41. Toprak Z. Türkiye'de Yeni Hayat. İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
42. *Tercümân-ı Hakikat Gazetesi*. 22 Ekim 1913.
43. *Tanin Gazetesi*. 12 Mayıs 1916.
44. *Milliyet Gazetesi*. 18 Eylül 1931.
45. *Akşam Gazetesi*. 29 Ocak 1922.
46. Reşat Rıza, Tüberkülin ile Tüberküloz Tedavisi. İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1327/1911.
47. Reşat Rıza, Mustafa Hilmi. Lekeli hummaya karşı aşı tecrübesi. *Sıhhiye Mecmuası* 1331/1915;3(8);609-22.
48. Reşat Rıza. Tifo aşısı. *Sıhhiye Mecmuası* 1329/1913;2(1);146-55.
49. Reşat Rıza. Eine allgemeine infektion durch einen soorpilz. *Medizinische Klinik* 1911;2(6);259-62.
50. Server Kâmil. Kafkas Cebhe-i Harbinde Lekeli Humma. Sivas: Sivas Matbaası, 1331/1915.
51. Deycke-Pasha, Reshad-Bei. Neue Gesichtspunkte in der Lepfrage. *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 1905;31(13);489-92. <https://doi.org/10.1055/s-0029-1188046>